

**СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ В УКРАЇНІ
ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ «АКТИВНОГО СТАРІННЯ»**

Досліджується сучасний стан соціальної інтеграції осіб літнього віку в Україні. На матеріалах опитування аналізуються окремі аспекти соціальної інтеграції осіб літнього віку. Розглядаються шляхи подальшого розвитку політики щодо соціальної інтеграції осіб літнього віку.

Исследуется современное состояние социальной интеграции пожилых людей в Украине. На материалах опроса анализируются отдельные аспекты социальной интеграции пожилых. Рассматриваются пути дальнейшего развития политики относительно социальной интеграции пожилых.

Paper is devoted to investigate of older population's social integration in Ukraine. Some aspects of social integration older population's are investigated. Policy steps, aimed at ensuring social integration of older populations are characterized.

Ключові слова. Соціальна інтеграція, активне старіння, соціальна політика, волонтерство, університети третього віку, неурядові організації.

Ключевые слова. Социальная интеграция, активное старение, социальная политика, волонтерство, университеты третьего возраста, неправительственные организации.

Keywords. Social integration, active aging, social policy, volunteering, third age universities, non-governmental organizations.

Вступ. Старіння населення в сучасних умовах є демографічною тенденцією, що великою мірою впливає на розвиток як розвинутих країн так і людства у цілому. Україна відноситься до країн з високим рівнем постаріння й, згідно більшості існуючих демографічних прогнозів — з перспективою швидкого розвитку цього процесу у найближчі десятиріччя [5]. Старіння населення здійснює довготривалий вплив на стан пенсійної системи, трудоворесурсну безпеку, формування економічної та соціальної політики.

Одним з результатів пошуку шляхів адаптації соціально-економічного середовища країни до деформації вікової структури населення є концепція «активного старіння», що знаходиться у центрі сучасних політичних концепцій розвинутих країн Європи та Світу. Дослідженням демографічних, економічних та соціальних наслідків старіння населення та проблем адаптації до них економіки та суспільства уже декілька десятиліть займаються науковці як окремих країн так і міжнародних організацій, в тому числі й українські: Е. Лібанова, В. Стешенко, І. Курило, та інші, а також російські, зокрема, А. Сидоренко, А. Вишневіський.

Саме поняття «активного старіння» ввійшло в обіг, починаючи з 1990-х років (з моменту його схвалення ВООЗ) й базується на трьох компонентах життєдіяльності літніх людей — хорошому стані здоров'я, зайнятості та активній різносторонній життєвій позиції. Відповідно до визначення ВООЗ, активне старіння є процесом оптимізації можливостей для підтримання та покращення здоров'я, участі у соціальному житті та почуття безпеки, що спрямовані на підвищення якості життя у процесі старіння [7]. Це дає змогу людям похилого віку реалізувати їх потенціал для фізичного, соціального і ментального добробуту впродовж усього життя та брати участь у суспільній діяльності згідно з їх потребами та бажаннями.

Виділяють три основних складових якості життя в процесі активного старіння — здоров'я, соціальна інтеграція та зайнятість осіб літнього віку. Досягнення низки об'єктивних та суб'єктивних цілей у цих трьох сферах, власне, і формує процес «активного старіння».

Соціальна інтеграція осіб літнього віку, як важлива складова концепції „активного старіння», є одним з найважливіших завдань сучасної державної політики стосовно осіб літнього віку. Якщо у молодших вікових групах літніх людей активне старіння нерозривно пов'язане, насамперед з зайнятістю, то у більш похилому віці на перший план виходить необхідність активної участі у суспільній діяльності — волонтерській, громадській, політичній.

Соціальна інтеграція осіб літнього віку визнається важливим завданням низкою міжнародних програмних документів, зокрема Мадридським міжнародним планом дій з проблем старіння, що позиціонує включення людей літнього віку в життя суспільства, як один з пріоритетних напрямів для дій на національному рівні [1]. На забезпеченні повної інтеграції й участі людей літнього віку в життя суспільства наголошує Регіональна стратегія з реалізації Мадридського плану в регіоні ЄЕК ООН [2].

Постановка завдання. Завданням даної статті є проаналізувати сучасний стан соціальної інтеграції осіб літнього віку в Україні та сформулювати шляхи подальшого розвитку політики щодо соціальної інтеграції літніх людей, як складової політики «активного старіння».

Результати дослідження. Оцінити рівень соціальної активності та соціальної інтеграції осіб похилого віку дає можливість соціологічне опитування «Літні особи. Україні: умови життя та соціальне самопочуття», проведене у 2013 р. центром «Соціальний моніторинг» за сприяння Фонду ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА).

Згідно даних цього опитування, соціальна активність осіб літнього віку в Україні є своєрідною. З одного боку, 33 % опитаних вважають себе суспільно активними й сумарно понад 60 % заявили, що їх «дуже цікавить» або «скоріше цікавить» політика. При цьому, як активних учасників діяльності будь-яких громадських організацій позиціонувало себе усього декілька відсотків респондентів. Дещо менше половини респондентів вважають себе неактивними учасниками тієї чи іншої організації. Трохи краща ситуація щодо участі у ветеранських організаціях, політичних партіях та релігійних організаціях. Це, зокрема, наштовхує на думку про можливість розширення співпраці між державними та релігійними структурами у певних сферах, що стосуються життєдіяльності літніх, наприклад, у справі догляду за немічними людьми похилого віку.

На цьому тлі понад 60 % респондентів вважають себе непотрібними державі та суспільству в цілому (при цьому вважаючи себе потрібним дітям, родині та оточуючим). Такі диспропорції у відповідях респондентів, очевидно, свідчать про наявність невикористаного потенціалу населення літнього віку для розвитку країни, суспільної діяльності чи волонтерської роботи й підкреслюють високу соціальну інтеграцію в рамках сім'ї.

Загалом же, більшість літніх осіб, вважаючи себе активними людиною, задовольняються пасивною участю у діяльності політичних партій чи ветеранських організацій.

Серед шляхів соціальної інтеграції осіб літнього віку доволі перспективним напрямом є волонтерство літніх людей, що успішно функціонує в ряді країн Європи [4]. Незважаючи на те, що в Україні уже майже два десятиліття діє організований волонтерський рух пенсіонерів, а у 2011 р. прийнято Закон України «Про волонтерську діяльність», який регулює відносини, пов'язані зі здійсненням волонтерської діяльності у нашій країні, дана сфера в Україні є ще недостатньо розвинутою, на що вказують й результати опитування. Активними членами добровільних волонтерських організацій себе назвали усього 1 % респондентів літнього віку (зокрема, осіб, причетних до діяльності у благодійних організаціях, не було виявлено взагалі). Низький рівень залучення до волонтерства є наслідком низької соціальної активності осіб літнього віку загалом, що доповнюється відсутністю необхідних умов для розвитку волонтерського руху (організаційні складнощі, інформаційна необізнаність населення щодо власних прав та можливостей тощо).

Для більш ефективного розвитку волонтерського руху серед осіб літнього віку необхідним є використання досвіду тих країн, де цей рух є поширеним та приносить користь суспільству й літнім людям, зокрема. Так, згідно опитування Eurobarometr 2012, чверть громадян літнього віку залучено до активної участі у різноманітних формах добровільної діяльності. Серед осіб літнього віку волонтерство навіть більш поширене, ніж серед усього населення Євросоюзу (27 % серед осіб у віці 55 років і старше у порівнянні з 26 % — серед усього населення). Особи літнього віку готові витратити на добровільну діяльність більше часу, ніж усе населення. Широке охоплення літніх добровільною діяльністю дає змогу сприяти їм у вирішенні завдань соціальної політики у відповідних сферах. Головними ж перешкодами для волонтерської діяльності в країнах Євросоюзу називають відсутність часу та інтересу. Зазначається, що найбільш корисним внеском з держави у поширення волонтерської діяльності було б надання фінансової винагороди волонтерам (на це вказали 44 % опитаних) та більш гнучкий графік зайнятості (38 %).

Проте за окремими країнами Європи, відмінності щодо поширення волонтерської діяльності є величезними. Якщо у деяких скандинавських країнах переважна більшість осіб віком 55 й більше років зайнята у добровільній діяльності (66 % у Ісландії, 55 % у Швеції), у

країнах Західної Європи волонтерський рух також є поширеним (у Франції — 28 %, у Великій Британії — 26 %, у Німеччині — 43 %, у Нідерландах — 50 %), то, наприклад, у Іспанії рівень залучення становить 12 %, у Греції — 8 %, у Португалії — 6 % [6].

В організації волонтерського руху літніх осіб в Україні слід враховувати, що мотивація літніх волонтерів суттєво відрізняється від мотивації більш молодих — заохочувальний акцент має робитись більше на користі, яку може принести волонтерська праця для громади (чи іншої соціальної сукупності), ніж на перевагах статусу волонтера. Існує також потреба у співпраці державних та місцевих органів влади з громадськими організаціями, вдосконаленні договірних та інших механізмів співпраці з метою підвищення її гнучкості, спрямування зусиль на найнеобхідніші види діяльності. Зокрема, важливою сферою діяльності громадських організацій повинна стати діяльність, спрямована на заохочення волонтерської роботи тих громадян передпенсійного та пенсійного віку, які закінчують власну трудову діяльність й мають високий потенціал для волонтерства. Потребують розробки стратегії розвитку волонтерства на місцевому рівні, які б відображали місцеві регіональні особливості та потреби, що можуть бути доволі специфічними. Слід наголосити також на важливості інформаційної складової для залучення літніх осіб до волонтерської діяльності.

Окрім волонтерського руху, варто згадати й про освітні ініціативи. Навчання впродовж життя дозволяє не тільки підвищити конкурентоздатність на ринку праці, а також є важливим інструментом соціальної інтеграції осіб літнього віку [3]. Успішною практикою, поширеною в розвинутих країнах, виявилось створення університетів для «третього віку». В Україні наразі реалізуються спроби щодо впровадження університетів третього віку, проте поінформованість населення щодо їх можливостей залишається вкрай низькою. Для нашої країни навчання літніх людей є явищем доволі новим.

Низька поінформованість населення щодо можливостей навчання у літньому віці у нашій країні чітко простежується і на матеріалах обстеження. (рис. 1). Про університети третього віку відомо усього 20,3 % чоловіків та 17,5 % жінок похилого віку, що вказує на відчутно недостатню обізнаність населення щодо можливостей освіти а, відтак, трудової діяльності, в похилому віці. Очікувано, загалом, що найбільш проінформованими є молодші контингенти громадян похилого віку (цікаво, що при цьому контингенти 65-69-річних виявились більш поінформованими, ніж населення 60-64 років). Поінформованість жителів міських поселень відчутно перевищує таку для селян.

Відзначається низький рівень зацікавленості літніх людей щодо отримання нових знань у межах програм навчання для осіб літнього віку: 69 % опитаних вказали, що не мають бажання скористатися можливістю отримати нові знання у межах програм навчання для осіб літнього віку (таке бажання мали лише 17 % і менше 1 % повідомили, що вже навчалися або зараз навчаються за цими програмами). З підвищенням віку інтерес до навчальних курсів знижується, але і серед опитаних у віці 80 років і старше були поодинокі бажачі продовжувати навчання.

Університети третього віку наразі існують чи не в усіх регіонах України. Проте подібних закладів в країні наразі надзвичайно мало, особливо з огляду на все більш відчутну в них потребу в них. Подальший розвиток подібних закладів та поширення інформації про них є перспективним інструментом соціальної інтеграції та соціальної реабілітації пенсіонерів. Окрім навчання власне пенсіонерів, для України актуальним є розвиток системи передпенсійного навчання, яка покликана забезпечити адаптацію літніх осіб до суспільно активного життя після виходу на пенсію.

Загалом, поінформованість людей літнього віку щодо існування різноманітних інфраструктурних об'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення їхніх потреб, суттєво відрізняється в залежності від типу об'єкту й, відповідно, може слугувати опосередкованим показником рівня розвитку тієї чи іншої сфери політики щодо літніх людей.

Акцент на соціальному захисті у державній політиці відносно людей літнього віку відбивається у тому, що рівень поінформованості про існування в Україні установ соціального захисту куди більш високий, ніж щодо освітніх закладів — про них відомо 71,2 % чоловіків та 84,5 % жінок похилого віку. Про існування в Україні будинків-інтернатів для осіб літнього віку та інвалідів також відомо більшості респондентів (84, % жінок та 85,3 % чоловіків). Про існування в країні спеціалізованих медичних установ геріатричного профілю відомо дещо менш ніж половині респондентів (44,4 % чоловіків та 41,4 % жінок), що ще раз засвідчує недостатні можливості для збереження здоров'я для людей похилого віку.

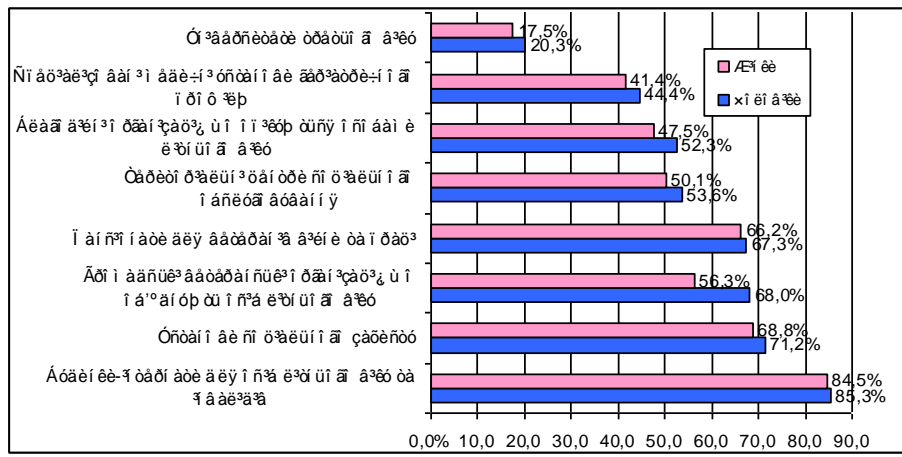

Рис. 1. Поінформованість людей літнього віку про існування установ та організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення їх потреб.

Також, близько половини літніх володіє інформацією про існування благодійних організацій, що опікуються особами літнього віку в нашій країні (52,3 % чоловіків та 47,5 % жінок). Діяльність громадських неурядових організацій, зокрема благодійних, отже, не є тією сферою, в якій Україна може похвалитись вагомими здобутками, що й знайшло відображення у результатах опитування.

Варто зазначити також, що Україна, на тлі більшості країн Європи, характеризується більш стійкими сімейними міжпоколінними зв'язками й ті аспекти інтеграції, на яких наголошується в європейських дослідженнях забезпечення соціальної інтеграції (зокрема на тому, що сімейні відносини у цій сфері є більш важливими й ефективними, ніж соціальні ініціативи для літніх людей [8]), в нашій країні виглядають відносно оптимістично.

Концепція активного старіння насамперед має на меті трансформувати спрямування політики щодо літніх людей від простого забезпечення їх потреб до розширення прав та можливостей. На загальноєвропейському рівні теж піднімається питання про те, що сучасна політика щодо людей похилого віку вже не відповідає вимогам часу. Дотепер недостатньо уваги приділялося участі та внеску літніх людей у процес розвитку своєї країни, а отже — існує потреба у розширенні їх участі у житті суспільства, подоланні вікової сегрегації та забезпеченні інтеграції літніх осіб у суспільство. Важко переоцінити значущість активності самих літніх у розбудові ефективної політики активного старіння.

Слід відзначити також широкі можливості й відповідальність органів місцевого самоврядування та неурядових організацій у вирішенні проблем людей похилого віку. У низці країн громадські неурядові організації відіграють ключову роль у вирішенні проблем старіння, проте для України саме низький рівень суспільної активності населення є характерною проблемою уже тривалий час. Особливого значення у таких умовах набувають інформаційні методи політики залучення громадян у життя суспільства (інформування населення про позитивний внесок літніх людей в розвиток країни та про позитивні аспекти старіння, залучення представників організацій літніх осіб до планування та створення відповідного інформаційного простору, інші методи інформаційної політики).

Висновки. Соціальна інтеграція літніх в Україні за межами сім'ї залишає бажати кращого: учасниками добровільних об'єднань, волонтерських рухів та освітніх ініціатив є надзвичайно мала частка людей літнього віку, навіть серед тих респондентів, які вважають себе суспільно активними.

Серед необхідних кроків по забезпеченню соціальної інтеграції літнього населення в Україні слід насамперед наголосити на таких діях:

- за допомогою ЗМІ сприяти формуванню позитивного ставлення до похилого/пенсійного віку, розглядаючи його як наступний у житті людини етап розвитку особистості, пом'якшувати асоційовані із літнім віком негативні прояви цього етапу й посилювати позитивні аспекти пенсійного віку;

- сприяти створенню і розвитку територіальних Центрів дозвілля для людей літнього віку;

- заохочувати людей літнього віку до участі у навчальних програмах, а також урізноманітнювати дисципліни і курси, розробляти (або адаптувати) освітні програми для

різних вікових груп, враховуючи вікові особливості психічного і фізіологічного розвитку літніх людей; розширювати доступ літніх до новітніх технологій з відповідним навчанням;
— попереджувати дискримінацію та жорстоке ставлення до осіб похилого віку в усіх сферах життєдіяльності суспільства, у т.ч. протидіяти насильству щодо літніх у сім'ї;
— надавати державну та громадську підтримку розвитку волонтерства серед осіб літнього віку;
— популяризувати у суспільстві ідеї взаємної міжпоколінної відповідальності, усвідомлення, що представники будь-якого покоління, незалежно від віку, мають не лише права, але й обов'язки і у цьому контексті відповідальність та роль людей літнього віку не менша, ніж інших вікових контингентів.

Література

1. Сидоренко А. Европа ищет ответы на вызовы старения. — [Електронний ресурс]. — http://demoscope.ru/weekly/2013/0541/tema08.php_r.pdf
 2. Региональная стратегия осуществления Мадридского международного плана действий по проблемам старения, 2002 год. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6
 3. Україна: через десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007- 2012 рр.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/MIPAA_2012.rar
 4. Программная справка: интеграция и участие пожилых людей в жизни общества. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/age/2009/Policy_briefs/4-Policybrief_Participation_Rus.pdf
 5. World Population Prospects. The 2012 revision. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://esa.un.org/wpp/Documentation/publications.htm>
 6. Eurobarometr № 378. Active ageing . — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf
 7. Ageing and Life Course. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.who.int/ageing/active_ageing/en/
 8. Pearl A. Dykstra Intergenerational family relationships in ageing societies. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/age/2010/Intergenerational-Relationships/ECE-WG.1-11.pdf
- Стаття надійшла до редакції 14.07.2014 р.